

מקדש חוניו

מים ראשונים: זכות הראשונים על המונח "מקדש" שמורה לשירת הים פרשת בשלח: "מקדש ה' כוננו ידיך", אך לפרשת תרומה זכות הראשונים על התחלת המעשה בפועל של הקמת משכן הוא מקדש ארעי, ככתוב: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". לפיכך כבר נדרשנו בשבת זו לא רק למעשה המשכן שבמדבר, אלא גם למשכן שילה, למשולש משכן ושני מקדשי הקבע: ראשון ושני ואף לבניין הורדוס. נראה על כן שאולי זה המקום להידרש לעוד "מקדש" מיוחד ושונה הוא מקדש חוניו שהוקם במצרים 'אי שם' בתקופת בית שני.¹

מסכת מנחות פרק יג משנה י – דין נודר קרבן ונזירות בבית חוניו

הרי עלי עולה - יקריבנה במקדש; ואם הקריבה בבית חוניו - לא יצא. שאקריבנה בבית חוניו - יקריבנה במקדש; ואם הקריב בבית חוניו - יצא.²

הכהנים ששמשו בבית חוניו - לא ישמשו במקדש בירושלם, ואין צריך לומר לדבר אחר³ ... - הרי הם כבעלי מומין חולקין ואוכלין אבל לא מקריבין.⁴

תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) פרק יג הלכה יב – נוסח התוספתא

הרי עלי עולה יקריבנה במקדש ואם הקריבו בבית חוניו לא יצא וחייבין עליה כרת: הריני נזיר יגלח במקדש ויצא ואם גלח בבית חוניו לא יצא וחייבין על זבחיו כרת.⁵

תלמוד בבלי מסכת מנחות דף קט עמוד ב – סיפור המעשה ושתי גישות להלכה

ואין צריך לומר דבר אחר.⁶ מדקאמר "אין צריך לומר דבר אחר", מכלל דבית חוניו לאו עבודת כוכבים הוא.⁷ תניא כמאן דאמר: בית חוניו לאו עבודת כוכבים הוא;

דתניא: אותה שנה שמת שמעון הצדיק, אמר להן: שנה זו הוא מת, אמרו לו: מנין אתה יודע? אמר להן: כל יום הכפורים נזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ונתעטף לבנים ונכנס עמי ויצא עמי, שנה זו נזדמן לי זקן אחד לבוש שחורים ונתעטף שחורים ונכנס עמי ולא יצא עמי. לאחר הרגל חלה שבעת ימים ומת, ונמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם.⁸ בשעת פטירתו, אמר להם: חוניו בני ישמש תחתיו. נתקנא בו שמעי אחיו שהיה גדול ממנו שתי

¹ רוב מקורות חז"ל מקפידים לכוונת אותו בשם בית חוניו, ואת המקדש שבירושלים מקדש ראשון, מקדש שני או מקדש סתם, אבל כבר פשט גם המונח מקדש חוניו בפרט בשנים האחרונות ומאידך גם למקדש לא נמנעו חז"ל מלכנות 'בית' פעמים רבות.

² קצרו במשנה על מנת להתמקד במהות בית חוניו ודינו של מי שנדר להביא שם קרבן (דלגנו על דין מי שנדר נזירות וגילח והביא קרבנותיו בבית חוניו וכן על שיטת רבי שמעון שכל מה שעשה אותו אדם איננו ולא כלום). מלשון המשנה ניתן להבין יחס פשוט לגבי בית חוניו, לשון "יצא" או "לא יצא" במשנה ובתוספתא הוא תמיד במשמעות של לצאת ידי חובה. אבל הגמרא מסבירה ש"יצא" אם הקריב בבית חוניו הוא רק ש"יצא" ידי נדרו להביא קרבן, אבל עדיין נחשב כמי שהקריב קדשים מחוץ למקדש שעונשו כרת. כך שיטת רב המנוגא ורבי יוחנן בגמרא שם וכך משמע גם בתוספתא להלן. ושיטת רבא בגמרא שאומר שאין זה אלא כמי שהתכוון להביא דורון (דורון למי?), אפשר שמקלה יותר ומתקרבת לשיטת רבי שמעון במשנה שאין כאן שום דין של קרבנות "אין זו עולה" וסתם הרג בהמה כפי שמסביר רמב"ם להלן. כל זה תמצית של הגמרא במנחות קט ע"א בתקווה שסיכמנו נכון.

³ היינו שכהנים ששמשו לעבודה זרה ("דבר אחר") וודאי שאינם יכולים לחזור ולשמש במקדש בירושלים. ראו מלכים ב כג ט: "אך לא יעלו פהגי הפמות אל מזבח ה' בירושלם כי אם אכלו מצות פתוך אֶחיהם" ופירוש רש"י שם: על משנה זו אגב נתלו לא מעט דיונים הלכתיים לגבי כהן שהשתמד וחזר בתשובה, אם יכול לעלות לדוכן ולברך (תוספות מנחות קט, תענית כט ורבים).

⁴ כאן אנו שומעים יחס סלחני-מה לכהנים ששמשו בבית חוניו, כפי שנראה עוד בגמרא להלן.

⁵ ובהמשך שם, בדומה למשנה, גם דין הכהנים ששמשו בבית חוניו או במקומות אחרים בשעת איסור הבמה, אם יכולים לחזור ולשמש בבית המקדש שבירושלים. לשון התוספתא הוא חד-משמעי וחד-צדדי: מי שמקריב בבית חוניו לא יצא ידי חובתו ועונשו כרת כדין כל מקריב מחוץ למקדש. אין מצב של "יצא" בבית חוניו. התוספתא במשנה שמתייחסת גם למי שנודר להקריב בבית חוניו: "שאקריבנה בבית חוניו - יקריבנה במקדש; ואם הקריב בבית חוניו - יצא", היא שיוצרת את הרושם הסלחני-מה לגבי מקדש חוניו. תוספת זו באה לומר שלכתחילה, גם מי שנדר לבית חוניו עדיף ורצוי שיביא את הקרבן לירושלים, אבל "אם הקריב בבית חוניו - יצא". לא בכדי מתקנת הגמרא רושם זה להלכה כפי שהבאנו בתמצית בהערה 2. ועדיין, גם בתוספתא "זכה" מקדש חוניו שאליו מתייחסים יותר מכל הקרבה אחרת מחוץ למקדש בירושלים. מה שאולי מעיד שהייתה מציאות כזו בקהילה היהודית הגדולה והעשירה שהייתה כבר אז במצרים ואי אפשר היה שלא להתייחס אליה.

⁶ זה ציטוט מהמשנה לעיל על הכהנים ששמשו בבית חוניו. אנחנו הבאנו את המשנה ברצף, כפי שהיא בקבצי המשניות, אבל בגמרא בבלי מחולקת המשנה לעיל לחלק שדן בקרבנות ובנזיר - מה שסיכמנו בקצרה בהערה 2, ולחלק הדן בכהנים ששמשו בבית חוניו, עליו דנה הגמרא שלהלן ומספרת את הרקע להקמת.

⁷ זה בסיס הדיון שבגמרא להלן אם בית חוניו היה סוג של עבודה זרה או לא. ואם לא, מה היה זה? האם בנה חוניו העתק של המקדש שבירושלים (כך ברמב"ם ובתפארת ישראל על המשנה)? האם בנה רק מזבח להקרבת קרבנות ובניין כלשהוא לצדו? קרבנות יחיד/נדבה או גם חובה וציבור? לצורך דיון זה מספרת הגמרא את הסיפור שהביא להקמת מקדש חוניו במצרים.

⁸ היינו בשם המפורש. ראו תוספתא יג ח וכן ירושלמי יומא ו ג דברים רבים נוספים שפסקו לאחר שנפטר שמעון הצדיק: נר התמיד, הגורל לה' שעלה תמיד ביד ימין, שעיר המשתלח, הלבנת לשון הזהרית ועוד. עפ"י מסורת חז"ל מדובר בשמעון הצדיק שהיה

שנים ומחצה, אמר לו: בא ואלמדך סדר עבודה, הלבישו באונקלי וחגרו בצילצול,⁹ העמידו אצל המזבח. אמר להם לאחיו הכהנים: ראו מה נדר זה וקיים לאהובתו, אותו היום שאשתמש בכהונה גדולה אלבוש באונקלי שליכי ואחגור בצילצול שליכי. בקשו אחיו הכהנים להרגו,¹⁰ רץ מפניהם ורצו אחריו, הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו לשום עבודת כוכבים, וכששמעו חכמים בדבר, אמרו: מה זה שלא ירד לה כך, היורד לה על אחת כמה וכמה, דברי רבי מאיר.¹¹

אמר לו רבי יהודה: לא כך היה מעשה, אלא לא קיבל עליו חוניו, שהיה שמעי אחיו גדול ממנו שתי שנים ומחצה, ואף על פי כן נתקנא בו חוניו בשמעי אחיו, אמר לו: בא ואלמדך סדר עבודה, והלבישו באונקלי וחגרו בצילצול והעמידו אצל המזבח. אמר להם לאחיו הכהנים: ראו מה נדר זה וקיים לאהובתו, אותו היום שישתמש בכהונה גדולה אלבוש באונקלי שליכי ואחגור בצילצול שליכי.¹² בקשו אחיו הכהנים להרגו,¹³ סח להם כל המאורע,¹⁴ בקשו להרוג את חוניו. רץ מפניהם ורצו אחריו, רץ לבית המלך ורצו אחריו, כל הרואה אותו אומר: זה הוא זה הוא. הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו לשם שמים, שנאמר: "ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה' " (ישעיהו יט ט).¹⁵

מסכת מגילה דף י עמוד א – מקריבים בבית חוניו בזמן הזה?

משנה: ... קדושת שילה יש אחריה היתר. וקדושת ירושלים אין אחריה היתר.

גמרא: אמר רבי יצחק: שמעתי שמקריבין בבית חוניו בזמן הזה. קסבר: בית חוניו לאו בית עבודה זרה היא,¹⁶ וקא סבר: קדושה ראשונה - קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא. דכתיב: "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, מנוחה - זו שילה, נחלה - זו ירושלים. מקיש נחלה למנוחה; מה מנוחה יש אחריה היתר - אף נחלה יש אחריה היתר."¹⁷ אמרו ליה: אמרת? אמר להו: לא. אמר רבא: האלהים! אמרה, וגמירנא לה מיניה. - ומאי טעמא קא הדר ביה? - משום קשיא דרב מרי. דמותיב רב מרי: קדושת שילה יש אחריה היתר, קדושת ירושלים אין אחריה היתר. ועוד תנן: משבאו לירושלים נאסרו הבמות, ולא היה להם עוד היתר, והיא היתה לנחלה. תנאי היא.¹⁸

משיירי הכנסת הגדולה (אבות א ב) ולאחר מותו התדרדרה הכהונה הגדולה (ויקרא רבה כא ט). התיארוך המסורתי לסיפור זה הוא כמאתיים ושלשים שנה לפני חורבן הבית (ערב תקופת החשמונאים). ולפי המסורת גם נחרב בית חוניו מספר שנים מועט לאחר חורבן הבית (ראו פירוט בתפארת ישראל על המשנה אולי גם בעקבות המסופר ביוסף בן מתתיהו, ראו גם קהתי).

⁹ שהם בגדי יוונים. שמעי הולך שולל את חוניו אחיו וביקש לעלו ל. האם לא ראה חוניו אף פעם את אביו לבוש בגדי כהן גדול?

¹⁰ את חוניו לפי שביזה את בגדי הכהן הגדול (ולא ידעו ששמעי אחיו הוא שרימה וביזה את חוניו אחיו).

¹¹ שיטת ר' מאיר היא ברורה: חוניו שנאלץ לברוח מירושלים הקים במצרים בית לעבודה זרה. אז למה המשנה ("סתם משנה") שהיא בד"כ כשיטת רבי מאיר) טורחת בכלל להתעסק בבית חוניו?

¹² הסיפור עפ"י ר' יהודה היה הפוך. חוניו אמנם לא קיבל עליו את הכהונה הגדולה, למרות הצוואה של שמעון אביהם, מפני ששמעי אחיו היה הגדול יותר, אך בכל זאת לא התגבר על קנאתו והוא שהולך שולל את שמעי שלא הכיר את דיני הכהן הגדול.

¹³ את שמעי.

¹⁴ שחוניו הוא שרימה וביזה אותו (את שמעי).

¹⁵ גם כאן ממשכה הגמרא בנושא המעניין של הרדיפה אחרי השררה, כולל אמירתו הכנה של ר' יהושע בן פרחיה שם: "בתחילה כל האומר עלה לה, אני כופתו ונותנו לפני הארי; עתה כל האומר לי לירד ממנה, אני מטיל עליו קומקום של חמין", ראו דברינו [שררה](#) בפרשת קרח. לנושא שלנו, הרי לנו מחלוקת התנאים רבי מאיר ור' יהודה אם מקדש חוניו היה לשם עבודה כוכבים היינו פסול מכל וכל, או שמא כשיטת ר' יהודה שנבנה "לשם שמים". מעניין שדוקא ר' יהודה, שלפי הסיפור שהוא מספר חוניו הוא האיש הרע, קובע שמקדש חוניו היה לשם שמים. אבל מה משמעות הקמת מקדש "לשם שמים" ועוד במצרים?! כיצד יש להתייחס אליו? האם נחזור לקרוא את "יצא" בבית חוניו כפשוטו ובניגוד לגמרא (הערה 2 לעיל)? ושוב לשיטת ר' מאיר, שהיה זה בניין לעבודה זרה, למה טורחת המשנה בכלל להתייחס אליו? ומה יעשה ר' מאיר עם הפסוק שר' יהודה מביא מספר ישעיהו? מה בכלל פשר פסוק זה? האם ניתן לקרוא אותו "כפשוטו"? האין זו נבואה לאחריית הימים? נניח לרגע בצד את מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה אליה עוד נחזור בהמשך. כאן רק נעיר שלסיפור זה של ריב שמעי וחוניו לאחר מות שמעון הצדיק שהיה גם כהן גדול, יש מקבילה בתלמוד ירושלמי מסכת יומא פרק ו הלכה ג ונשאיר למיטיבי לכת להשוות בין שני הנוסחים.

¹⁶ ואם הוא לא עבודה זרה, אז מהו כן? פירוש רש"י בגמרא שם מקשר דעה זו עם שיטת ר' יהודה בגמרא מנחות שביט חוניו היה "לשם שמים" וכנגד שיטת ר' מאיר שהיה "לשום עבודת כוכבים" (אמנם בלי להזכיר את שם). אך כאן צועדת הגמרא בשביל נוסף, לנושא שאולי יותר רלוונטי לתקופת החכמים הנזכרים כאן: האם קדושת ירושלים בטלה לאחר חורבן בית שני, אם לא.

¹⁷ בית חוניו איננו רק "לא עבודה זרה", אלא גם מקום שניתן להקריב בו קרבנות לאחר חורבן הבית! נראה שזו שיטה שהיא בבחינת "קומה שנייה" אם לא שליטת ורביעית ע"ג שיטת ר' יהודה לעיל. מה מבקש ר' יצחק לומר כאן? הלכה למעשה? הסכמה שבדיעבד? ציון עובדה בלבד? והרי ככל הידוע לנו נחרב בית חוניו כשלוש שנים לאחר חורבן הבית (סוף הערה 8 לעיל), אז מה פשר אמירה זו של ר' יצחק? האם הפך "בית חוניו" לדגם או לתקדים?

¹⁸ ר' יצחק שאמר בתחילה "מקריבים בבית חוניו בזמן הזה" אמנם חזר בו מדבריו לפי דעה מסוימת, אבל לפי עדות משמועה ישירה של רבא, לא חזר בו ר' יצחק, והרי לנו שתי שיטות אליבא דרבי יצחק. הגמרא אמנם מקשה על דברי ר' יצחק הראשון שמקריבים בחוניו משני מקורות תנאיים, אחד מהם הוא המשנה שם שקובעת: "קדושה שילה - יש אחריה היתר, קדושת ירושלים - אין אחריה היתר". אך הגמרא לא דוחה לגמרי את דברי ר' יצחק הראשונים וקובעת: "תנאי היא". היינו, שתי הדעות שנאמרו בשם ר'

מסכת עבודה זרה דף נב עמוד ב – שימוש בכלים של מקדש חוניו

בעא מיניה ר' יוסי בן שאול מרבי: כלים ששימשו בהן בבית חוניו, מהו שישתמשו בהן בבית המקדש? וקא מיבעיא ליה אליבא דמ"ד: בית חוניו לאו בית עבודת כוכבים היא, דתנן: "כהנים ששימשו בבית חוניו לא ישמשו במקדש שבירושלים, ואינו צריך לומר לדבר אחר";¹⁹ כהנים הוא דקנסינהו רבנן משום דבני דעה נינהו, אבל כלים לא, או דלמא לא שניא? א"ל: אסורים הן, ומקרא היה בידנו ושכחנוהו.²⁰

איתביה: "וְאֵת כָּל הַכֵּלִים אֲשֶׁר הִזְנִיחַ הַמֶּלֶךְ אַחַז בְּמַלְכוּתוֹ בְּמַעְלוֹ הִכְנִי וְהִקְדַּשְׁנוּ וְהָיָה לְפָנַי מִזְבַּח ה' " (דברי הימים ב כט יט), מאי לאו הכנו - דאטבלינהו, הקדשנו - דאקדישננהו! א"ל: ברוך אתה לשמים שהחזרת לי אבדתי, הכנו - שגנזנום והקדשנו - שהקדשנו אחרים תחתיהם. לימא מסייע ליה: מזרחית צפונית - בה גנזו בית חשמונאי את אבני המזבח ששקצו אנשי יון, ואמר רב ששת: ששקצו לעבודת כוכבים!²¹

סדר עולם רבה (ליינר) פרק כג – בבית ראשון בדורו של חזקיהו

לאחר מפתחו של סנחריב עמד חזקיהו ופטר את האוכלוסין שבאו עמו בקולרין, וקבלו עליהם [עול] מלכות שמים, לקיים מה שנאמר: "ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען וגו' " (ישעיהו יט יח). הלכו ובנו מזבח והיו מקריבין עליו עולות לשם שמים, שנאמר: "ביום ההוא יהיה מזבח לה' וגו' " (שם יט יט), והיו מתפללין ומשתחוין אל ירושלים, שנאמר: "ואליך ישתחוו אליך יתפללו" (שם מה יד).²²

ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות עיר ההרס יאמר לאחת: ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה': והיה לאות ולעד לה' צבאות בארץ מצרים כי יצעקו אל ה' מפני לחצים וישלח להם מושיע ורב והצילים: ונודע ה' למצרים וידעו מצרים את ה' ביום ההוא ועבדו זבח ומנחה ונדרו נדר לה' ושלמו: ונגף ה' את מצרים נגף ורפוא ושוב עד ה' ונעתר להם ורפאם: (ישעיהו פרק יט פסוקים יח-כב).²³

יצחק הם מחלוקת קדומה של התנאים: ר' אליעזר ור' יהושע לפי הצעה אחת שם, או שתי שיטות אליבא דר' ישמעאל ברבי יוסי לפי הצעה שנייה. נראה שלמסקנת הסוגייה, קיימת ועומדת שיטת ר' יצחק הראשון שאחרי חורבן הבית אפשר להקריב קרבנות בבית חוניו. מי יקריב שם? יהודים תושבי מצרים? כל יהודי כולל יהודי ארץ ישראל שילכו לשם אם חשקה נפשם בהבאת קרבן? אילו קרבנות? קרבנות נדבה או גם חובה? האם יעלו לבית חוניו במועדים? האם יקריבו שם קרבנות חטאת? מי הם הכהנים שישירתו שם? והרי כבר חרב גם בית חוניו כאמור. אם שיטה זו סבורה שלאחר חורבן הבית, חוזר ההיתר להקריב בבמות בדומה לתקופה שלאחר חורבן שילה, למה לא בארץ ישראל? למה דווקא בבית חוניו, בארץ מצרים אליה נצטוו בני ישראל שלא לחזור, בבית שנוסד עקב מחלוקת מכוערת בין שני בניו של שמעון הצדיק? כך או כך, השיטה שר' יצחק חזר בו היא "קומה שנייה" על שיטת ר' מאיר ומתנגדת לכל ניסיון של חידוש עבודת הקרבנות לאחר החורבן. ההתנגדות לבמות גם אם הן לשם שמים כמות כהתנגדות לעבודה זרה ואולי אפילו גדולה יותר. אולי לא לחינם לא נזכרת כאן מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה שבגמרא מנחות לעיל. הדיון כאן הוא על המשך עבודת הקרבנות לאחר חורבן הבית. לחז"ל היו 'תרופות' אחרות כפי שנראה.

¹⁹ זה ציטוט מהמשנה והתוספתא במסכת מנחות בהן פתחנו.

²⁰ רבי זוכר שהתשובה לשאלתו של ר' יוסי בן שאול נשענת על פסוק מהמקרא אבל לא זוכר איזה פסוק.

²¹ ר' יוסי בן שאול מזכיר לרבי פסוק מדברי הימים ממנו משתמע שלאחר שחידשו את עבודת בית המקדש בימי חזקיהו, לאחר שהשבית אותו כליל אביו אחז המלך (ואולי גם הפכו למקום עבודה זרה, ראו בראשית רבה מב ג), הטבילו את הכלים וחזרו להשתמש בהם במקדש. רבי משבח אותו על 'החזרת אבידה' זו, אבל נזכר שהדרשה שלו הייתה בדיוק ההפך, שגנזו את הכלים שאחז טימא ויצרו חדשים במקומם. הנימוק שלכלים אין דעה בעוד שלבני אדם יש, פועל למסקנה בדיוק ההפך. על בני אדם שאולי עבדו בשוגג בבית חוניו נרחם ונרשה להם לפחות לחלוק בקרבנות ולאכול, כאשר במהרה ייבנה בית המקדש כפי שייחלו, אבל כלים נשליך מכל וכל וניצור חדשים. המגמה כאן היא ברורה ביותר, לנתק כל קשר עם בית חוניו, כאשר תקופת אחז-חזקיהו משמשת תקדים חשוב. נראה גם שהמשך הסוגייה בהשוואה עם אבני המזבח ששקצו היוונים ועשו החשמונאים מוקצים, יכולה להעיד על הקשר הענייני וההיסטורי של התדרדרות הכהונה (מותו של שמעון הצדיק) וייסוד בית חוניו עם מרד החשמונאים (והתדרדרותה אח"כ של מלכות חשמונאי). אזכור טיהור מקדש ראשון בתקופת חזקיהו של בית ראשון לצד טיהור המקדש במרד החשמונאים בבית שני שחל פחות או יותר בתקופת ייסוד בית חוניו – נראה מקור זה בפירוט כאמור, בהמשך דברינו.

²² כנזכר לעיל, ר' יהודה וסיעתו מבססים את הטענה שמקדש חוניו היה "לשם שמים" על הפסוק בישעיהו: "ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה' ". בא מקור זה ואומר שהפסוק בישעיהו כבר התקיים בבית ראשון בימי חזקיהו המלך (שבתקופתו גם ניבא ישעיהו)! זו התשובה של ר' מאיר לפסוק שר' יהודה מצטט, ולהלן נראה מקור זה ביתר פירוט, בגמרא מנחות שעצרנו בה לעיל (ראו הערה 15) והבטחנו לחזור אליה. הקדמנו להביא מקור זה כאן על מנת לחברו עם גמרא עבודה זרה הנ"ל בדיון על הכלים בימי חזקיהו בתקופת בית ראשון. ללמדך שהאירוע של בית חוניו בבית שני אינו הראשון וכבר קדם לו אירוע דומה בבית ראשון בימי חזקיהו! גם "האוכלוסין שבאו עמו בקולרין" כבר רומז לטיבם של האנשים שקיימו את הפסוק בישעיהו ויכול להשליך על חידת בית חוניו. אך אנו מקדימים את המאוחר. נראה מקור זה בפירוט כאמור, בהמשך דברינו.

²³ כיון שהזכרנו ועוד נזכיר להלן את הפסוק בישעיהו המנבא על "מזבח לה' " במצרים. הרחבנו למספר פסוקים לפני ואחרי הפסוק המצוטט ולמעשה צריך לקרוא את הפרק בשלמותו – הוא פרק "משא מצרים" על נפילת מצרים ביד אשור. ראו פירוש אבן עזרא על הפסוק: "דרך הדרש ידוע, כי המזבח רמז להריגת מצרים ועל דרך הפשט שהוא כן, והעד: ועבדו זבח ומנחה". כך גם פירוש רד"ק על פסוק טז שם: "אמר ביום ההוא לפי שבזמן אחד היה שהחריב מלך אשור מצרים וכוש ואחר כן בא לירושלם ונגף שם". המזבח לה' במצרים הוא הטבח של מצרים ביד ממלכת צפון. ראו גם פירוש אברבנאל שמסתפק על איזה מלך מדובר: "מי היה המלך הזה אם סנחריב או נבוכדנצר או אלכסנדרוס מוקדון או אנטיוכוס הגדול או רומי, כי כל אחד מאלה כבש את מצרים" וגם תמה: "איך

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דויהי פתיחתא – השכר למצרים

"ויהי בשלח" - אין שילוח בכל מקום אלא ליווי, שנאמר: "ואברהם הולך עמם לשלחם" (בראשית יח טז), "וישלחם יצחק" (שם כו לא). הפה שאמר: "גם את ישראל לא אשלח" (שמות ה ב), הוא הפה שאמר: "אנכי אשלח אתכם" (שם ח כד) - מה שכר נטלו על כך? "לא תתעב מצריי" (דברים כג ח). הפה שאמר: "לא ידעתי את ה'" (שמות ה ב), הוא הפה שאמר: "אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים" (שם יד כה) - מה שכר נטלו על כך? "ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה' " (ישעיה יט יט).²⁴

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת מנחות פרק יג משנה י - מי הם שזבחו בבית חונוי²⁵

... כיון שבקשוהו כל ישראל, ויצא בורח מירושלם לאלכסנדריה של מצרים, והקים שם באלכסנדריה בית כתבנית המקדש ובנה מזבח והקריב עליו קרבנות לה' יתעלה, וכך אמרו בית חונוי לאו בית עבודה זרה הוא, אלא שעבר על אמרו יתעלה לא תעלה עולותיך וכו'.²⁶ ונתקבצו אליו הקבטים המצרים עם כל הנספחים אליהם, וקראם לעבודת ה'. ונשמעו לו והיו דבריו נעלים בעיניהם ועשאוהו להם לכהן. וכבדו אותו הבית, והיו המצרים עובדים בו את ה' ומקריבים קרבנות כפי שלמדס חונוי. ונתקיימה הבטחת ה' על ידי ישעיה: "ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה' ". והתמיד אותו הבית מאות בשנים. והכל מודים שכל הקרבנות הקריבין בבית זה ודומיו אינן קרבן, ובעל חי הנשחט בהם כמו אלו נחנק או נחנר. וזה שאמרנו "יצא" - לפי שנעשה כמי שאמר הרי עלי עולה על מנת שלא אהיה חייב באחריותה ולפיכך יצא ואף על פי שהרגה ולא הקריבה.²⁷

בבלי מנחות דף קט עמוד ב - בשורה לגויים או התכנסות פנימה²⁸

יתכן שנחשוב שהמצריים אשר מארץ מצרים ידברו שפת כנען שלא נסו לדבר בה, וישבעו לה' צבאות ויהיה להם מזבח וידעו את ה', ועבדו זבח ומנחה וידרו נדר לה' ושלמו" ועוד ועוד שאלות כדרכו, ומסכם שנבואה זו "היא יהודיע וליעד על חרבן מצרים שיהיה לעתיד לבוא בזמן הגאולה". יש אפוא הסבר פשוט לנבואה זו של ישעיהו, וגם חז"ל שדרשו פסוק זה על בית חונוי אפשר שהתכוונו גם הם לרעיון רחב ומרחיק לכת מעבר לבית חונוי הספציפי אי-שם בימי בית שני, לפני חורבן הבית ואולי גם כרעיון אחרי החורבן. וכך עוד שם על "הפה שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה ב) הוא הפה שאמר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים" ומה השכר שנטלו מצרים על כך. אך עניינינו הוא שהשכר שקבלו מצרים על כך שהודו בכוחו של הקב"ה וידעו שהוא שנלחם כנגדם, הוא שלעתידי לבוא "יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה' ". אם סיפור חונוי מתוארך לסוף תקופת אנשי הכנסת הגדולה (שמעון הצדיק שהיה משיירי הכנסת הגדולה) סביר שבעל המכילתא מבית מדרשו של ר' ישמעאל שמע על מקדש חונוי ואולי אף הכיר אותו, ולפיכך אי הזכרתו כאן מרמזת שגם מדרש זה מבין את המזבח לה' במצרים כנבואה רחוקה וכחזון לעתיד לבוא ולא כהסבר או אפילו אסמכתא לפשר הקמת מקדש חונוי במצרים. בה בעת, אין זו גם נבואת חורבן כפירושי אבן עזרא ורד"ק לעיל. המזבח שיקום במצרים הוא שכר על ההודאה בגדולתו של הקב"ה. עצם הרעיון שדווקא במצרים ארץ הטומאה והשעבוד שנצטוו לא לשוב אליה, יוקם מזבח לה' אינו זר לבעל המכילתא, אבל אין הוא קושר אותו עם אירוע קונקרטי.

²⁵ לקראת סוף דברינו אנו חוזרים למשנה במנחות בה פתחנו ופרשניה. זה הסדר הנכון, לאחר הגמרות ומדרשי הלכה (ולעיתים גם אחרי פרשני המקרא הראשונים). פרשני המשנה וודאי הכירו את כל המקורות הנ"ל והתחשבו בהם בפירושם למשנה.

²⁶ רמב"ם מתכוון כאן לצמד הפסוקים בדברים יב יג-יד בפרשת ראה: "השֹׁמֵר לְךָ פֶּן תַּעֲלֶה עֲלֵיךָ בְּכָל מְקוֹם אֲשֶׁר תִּרְאֶה: כִּי אִם בְּמִקְוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' בְּאֶחָד שְׁבִטֶיךָ שָׁם תַּעֲלֶה עֲלֵיךָ וְשָׁם תַּעֲשֶׂה כֹּל אֲשֶׁר אֶנְכִי מִצְוֶיךָ", שמשלימים את הפסוקים בויקרא יז ג-ד פרשת אחרי מות: "אִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִשְׁחַט שׂוֹר אוֹ כֶּשֶׁב אוֹ עֵז בַּמִּחְנֶה אוֹ אֲשֶׁר יִשְׁחַט מִחוּץ לַמִּחְנֶה: וְאֵל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא הֵבִיאוּ לְהַקְרִיב קֶרֶבֶן לַה' לִפְנֵי מִשְׁפַּח ה' דָּם יִחְשַׁב לְאִישׁ הַהוּא דָּם שֶׁפָּךְ וְנִכְרַת הָאִישׁ הַהוּא מִקְרַב עִמּוֹ". ביחד, מהווים פסוקים אלה דין "שחוט חוץ" בלשון חז"ל. ראו הגמרות בעבודה זרה נא ע"ב, זבחים קו ע"א.

²⁷ בראש דבריו מסכים רמב"ם לשיטה שבית חונוי לא היה בית לעבודה זרה (אבל לא נוקט גם בלשון "לשם שמים") ובסוף דבריו נוקט כגמרא בבלי מנחות על המשנה, בפרט שיטת רב המנונא שם (ראו הערה 2 לעיל) ומדגיש שההקרבה שם לא נחשבה לשום דבר שבקדושה והריה כהריגה של הקרבן. אז מה היה שם? הפתרון שמציע רמב"ם (שחי שנים רבות במצרים) הוא שהעובדים בבית חונוי היו גויים מצריים שעבדו את ה' עפ"י דרכם וכפי שלמדס חונוי, והם "שעשאוהו להם לכהן". בדומה לסדר עולם רבה לעיל על חזקיהו. ראו דעה זו גם בתוספות במנחות קט ע"ב על שיטת ר' יהודה שמקדש חונוי היה "לשם שמים: תימה הרי יש כאן איסור שחוט חוץ", והוא מתרץ: "ונראה דלבני נח היה מעלה (לעובדי כוכבים) הנודדים נדרים ונדבות". ראו גם פירוש תוספות יום טוב על המשנה שמקריאה כוללת של דברי רמב"ם מסיק שאמנם עיקר הקמת בית חונוי הייתה לגויים, אך הצטרפו אח"כ גם ישראלים והם שעברו על איסור "פן תעלה עולותיך". מנגד, עומד פירוש תפארת ישראל - יכין שקובע שחונוי פיתה את היהודים הרבים שחיו כהוגן והטעה אותם: "הוא פתה אותם להאמין, שיקריבו בו גם ישראל, לכן הקריבו שם קרבנות הישראלים וגם תושבי הארץ לפנים". ראו איך בפירושו שם הוא רומז על קשר אפשרי בין בית חונוי ובין בית הכנסת הגדול והמפואר של אלכסנדריה שנזכר בגמרא סוכה נא ע"ב. לשתי השיטות יש לחזור ולשאול: מדוע מצאו חכמים לנכון להתייחס בכלל לבית חונוי ולדון במי שנודר קרבן לשם. לשיטת תפארת ישראל, למה להזכיר במשנה יהודים שעוברים על המצוות, ולשיטת רמב"ם, למה חשוב להזכיר בית שגויים "עובדים בו את ה' ומקריבים קרבנות כפי שלמדס חונוי"? האם זה "לשם שמים" של ר' יהודה?

²⁸ כאן אנו חוזרים לגמרא במנחות בה פתחנו. עצרנו במחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה (הערה 15 לעיל) וכאן נמשיך.

אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לאבבי: ר' מאיר האי קרא דרבי יהודה מאי עביד ליה?²⁹ לכדתנאי: לאחר מפלתו של סנחריב, יצא חזקיה ומצא בני מלכים שהיו יושבין בקרונות של זהב, הדירן שלא לעבוד עבודת כוכבים, שנאמר: ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען נשבעות לה' צבאות, הלכו לאלכסנדריא של מצרים ובנו מזבח והעלו עליו לשם שמים, שנאמר: "ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים וכו'".³⁰

אמר רבי אבא בר רב יצחק אמר רב חסדא, ואמרי לה אמר רב יהודה אמר רב: מצור ועד קרטיגני מכירין את ישראל ואת אביהם שבשמים, ומצור כלפי מערב ומקרטיגני כלפי מזרח אין מכירין את ישראל ולא את אביהן שבשמים.³¹ איתביה רב שימי בר חייה לרב: "ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה" (מלאכי א יא)! אמר ליה: שימי, את? דקרו ליה אלהא דאלהא.³²

"בכל מקום מוקטר מוגש לשמי" - בכל מקום סלקא דעתך? אמר רבי שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: אלו תלמידי חכמים העוסקים בתורה בכל מקום, מעלה אני עליהן כאילו מקטירין ומגישין לשמי; ומנחה טהורה - זה הלומד תורה בטהרה, נושא אשה ואחר כך לומד תורה.³³

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: ככלות הכל, נראה שפרשת מקדש חונוי הייתה נשארה פרק עלום בתולדות ימי בית שני ובפרט ביחס של חז"ל אליו. דווקא משום ששיטת ר' מאיר נצחה והיה זה לא יותר מאשר עוד בניין לעבודה זרה, מה פשר אזכור בית זה במקורות הרבניים וההתעסקות בו (אמנם יש יהודות, שולית-מה). האם לא יכלו חז"ל להתעלם מכוחה ועוצמתה של היהדות הגדולה שפרחה אז במצרים? האם ייתכן קשר הופכי בין בית חונוי שהיה פסול ובין בית הכנסת המפואר

²⁹ לאחר דברי האגדה על הרדיפה אחרי השררה, מזכיר מר קשישא לאבבי שנשארה פתוחה שאלת הגמרא שם מה יעשה ר' מאיר עם הפסוק בישעיהו "ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה' שר' יהודה מביא כסיוע לשיטתו. על בסיס פרשנות המקרא שהבאנו לעיל, יכול ר' מאיר לענות על נקלה, אבל הגמרא בוחרת ללכת בדרך אחרת.

³⁰ תשובת ר' מאיר היא בדיוק הדרשה שראינו לעיל בסדר עולם רבה, אם כי בהבדלי לשון ותוכן מסוימים, כגון "בני המלכים שהיו יושבים בקרונות של זהב" שהם מלכי עמים שבאו עם סנחריב לצור על ירושלים ולאחר מפלת אשור השביעי (הדיר) אותם חזקיהו שלא לעבוד עוד עבודת כוכבים. ראו גם האזכור בסדר עולם רבה ש"היו מתפללין ומשתחוין אל ירושלים", שנראה כעקיצה לר' יהודה. אתה מעמיד את הפסוק בישעיהו על מקדש חונוי שהיווה תחרות לירושלים והמעית את העולים לרגל אליה ממצרים, ואני מעמיד את הפסוק על דורו של חזקיהו הצדיק (שראויה היה להיות המשיח, סנהדרין צד ע"א). אך בכך דווקא נוצר חיבור עם הצעת רמב"ם לעיל שגם בית חונוי היה מיועד לגויים ולקרבת לאמונה בה'. ובדרך זו נראה שהגמרא ממשיכה לצעוד. (ור' מאיר יאמר שמה שהיה נכון לימי בית ראשון ועובדה שלא צלח, וודאי שלא נכון לימי בית שני שהיה 'נמוך' ממנו (מחלוקת ריש לקיש ור' יוחנן בגמרא יומא ט ע"ב)).

³¹ על החלוקה הגיאוגרפית הזו ראו בפירוש שטיינזלץ (שמציין שיש מפה אך לא מצאנו אותה), החשוב הוא שהוא מוציא את עמי המזרח מקבוצת המכרים בה' (מעדיף את גויי מצרים על גויי בבל?). ראו פירוש רש"י שם: "ואת אביהם שבשמים - שמאמצים בהקדוש ברוך הוא ואין מאמצים בעבודת כוכבים".

³² רב סונט בשימי על שאלתו: אתה הוא שימי ששואל זאת? ותשובתו היא שהפסוק בספר מלאכי אין פירושו שהגויים מכירים ישירות בקב"ה ועובדים אותו, אלא שדווקא בעולם מרובה האלילות (הפוליתאיסטי), יש הכרה של עובדי האלילים בכוח עליון מעל כל האלילים השונים. על נושא זה הרחבנו לדון בדברינו [אלוהי האלהים](#) בפרשת עקב, בפרט בשיטת ספורנו שם, כאן חשוב להדגיש את הדעה שיש הכרה בקב"ה, בצורה זו או אחרת, גם בקרב אומות העולם ויש להכיר בתופעה זו שהיא ביסודה דבר חיובי. יסוד דעה זו הוא כבר בנביאים הראשונים שמנבאים על הגויים בעתיד שיעלו להר ה', המשכה בנביאים אחרונים ובפרט מלאכי פרק א והפסוק: "כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מקטר מגש לשמי ומנחה טהורה כי גדול שמי בגוים אמר ה' צבאות" - פסוק שרבו עליו הדרשות והפרשנים וראוי לדף לעצמו (אליו יש לצרף את הפסוק בהלל, תהלים קיג ג: "ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה'"). המשך נוסף בדרשות הנ"ל על חזקיהו מחנך "בני המלכים", ואחריתא אפשר שהיא בגישות האוניברסליות לבית חונוי מר' יהודה בגמרא שהיה זה בניין "לשם שמים" ולא לעבודה זרה, אולי גם ר' יצחק בגמרא מגילה לעיל, וכלה בפירוש רמב"ם למשנה. אבל נראה שמנגד עומדת אסכולה של התכנסות, אולי על בסיס שיטת ר' מאיר. מה שאירע בימי חזקיהו ואולי גם רוחש בדורם של האמוראים (ראה הרשימה המכובדת לעיל: רבי אבא בר רב יצחק, רב חסדא, רב יהודה ורב) הוא דבר נאה שמצביע על התפרקות העולם האלילי, אבל לעם היהודי - דרכו שלו. יהודי כחונוי שבוחר לפרוש ולהקים מקדש במצרים איננו עושה שום דבר "לשם שמים". זו עבודה זרה לכל דבר ועניין.

³³ מהו שמו הגדול של הקב"ה ממזרח שמש עד מבואו? מה היא הקטורת המוגשת לשמו ומעלה ריח ניחוח? "תלמידי החכמים העוסקים בתורה בכל מקום"! ראו המשך שיר ההלל לעיסוק בתורה כתחליף לעבודת המקדש שפסקה: "שיר המעלות הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות ... אלו תלמידי חכמים העוסקים בהלכות עבודה, מעלה עליהם הכתוב כאילו נבנה מקדש בימיהם". ואם ריש לקיש דורש: "מאי דכתיב: זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם? כל העוסק בתורה, כאילו הקריב עולה מנחה חטאת ואשם", בא רבא ודורש כך: "כל העוסק בתורה, אינו צריך לא עולה (ולא חטאת) ולא מנחה ולא אשם". אם ר' יצחק בגמרא מגילה מנסה להמשיך את עבודת הקרבנות אחרי חורבן הבית, אולי בדומה לבמות שהותרו אחרי חורבן שילה, ואם מאן דהוא רואה איזו התעוררות בעולם האלילי והתחלה של הכרה באלוהי אביהם של ישראל שבשמים, באה דרשה זו אשר חותמת (כמעט) את מסכת מנחות בתלמוד הבבלי (!) ומטה את הכף לטובת ההתכנסות של היהדות שלאחר החורבן, פנימה לעולם של תורה, תפילה וגמילות חסדים. לא "אור לגויים". אפשר שמקדש חונוי היא עוד גורם שהיטה את הכף לעולם התורה, זה שפרח בבבל ולא במצרים. וכמאמר רב הונא שם על "גליות של בבל שעתן מיושבת עליהן כבנים", לעומת "גליות של שאר ארצות שאין דעתן מיושבת עליהן כבנות".

"דיופלוסטון של אלכסנדריא של מצרים" שמי שלא ראה אותו "לא ראה בכבודן של ישראל"? ראה אזכורו בגמרא סוכה נא ע"ב בשיא תיאור שמחת בית השואבה במקדש?